

A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században

Pálffy Géza monográfiájában, amint az előszó első mondata is jelzi, a Magyar Királyság (amely alatt a három részre szakadt országnak a Habsburg Monarchiához csatlakozott részét és jogutódját érti) 16. századi működésének és kapcsolatrendszerének történetét tekinti át.

A mű 12 fejezetből áll, az első afféle bevezetés, az utolsó pedig összegzés; a többi tíz szól tulajdonképpen a Magyar Királyság történetéről. Minden fejezet végén összegzést olvashatunk, de több alkalommal találunk ilyen az egyes alfejezetek végén is. Erre szükség is van, mert a szerző óriási forrásmennyiséget és szakirodalmat mozgat, tömértelen adattal, amelyben nem könnyű a tájékozódás. A szerzőt dicséri, akinek imponáló tárgyi tudása nem ismeretlen a korszak iránt érdeklődő laikusok és történészek előtt, hogy nem veszíti el a fonalat, és közben arról is gondoskodik, hogy a szerényebb tárgyi tudású olvasó se vesszen el a tények sűrű erdejében. Bár egy ismertetésnek arra kell törekednie, hogy a bemutatásra kerülő munkát a fejezetek tagolásának megfelelően egyenlő teret szánva mutassa be, a téma gazdagsága, a felvetett témák nagy száma miatt ettől eltekintek, és a továbbiakban a véleményem szerint kulcsfontosságú fejezeteknek nagyobb, az inkább leíró jellegű részeknek pedig kisebb figyelmet szentelve mutatom be Pálffy Géza monográfiáját.

Az első fejezetben, a bevezetésben arról olvashatunk, hogy bár rengeteg cikk, tanulmány, könyv, illetve forráskiadás született a 16. századról, mégis milyen kevésé ismerjük; ez lehet az oka annak, hogy sok tévhit, mítosz él makacsul a magyar történeti tudatban erről a fordulatokban rendkívül gazdag korszakról. Az első alfejezet sorra veszi ezeket az előítéleteket, vitatható nézőpontokat. Ezek szinte mindegyike a szerző szerint a nemzetállami szemlélethez köthető, amellyel részletesen is foglalkozik az 1/d. alfejezetben. A romantikus nemzeti történetírás a magyar történelmet kurucos-labancos szembeállít-

tásban látta és láttatta, 16–17. századi történelmünk fordulópontjait a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakhoz kötötte, miközben – néhány kutatót leszámítva – elfeledkezett a magyar történelemnek egy szélesebb, közép-kelet-európai történelmi folyamatok összefüggésébe történő beágyazásáról.

Nem volt jobb a helyzet, sőt a romantikus nacionalista történetnézetrel szemben máig keveset változott a környező népek, a szlovák, a szlovén, a horvát, a román és a burgenlandi osztrák történetírása. Az utóbbi években talán magyar részről történt a legtöbb kísérlet az említett szemléletmódnak a megváltoztatása érdekében, amely történetírásunk régi adóssága; Pálffy vállalkozása ezeknek az új hazai és nemzetközi eredményeknek a továbbgondolása és adaptálása sok, eddig kevés, vagy semmilyen figyelemre nem méltított forrás bevonásával, folyamatosan szembeállítva a hazai és nemzetközi szakirodalommal, hangsúlyosan említve a szerző számára mintául szolgáló, a térséggel foglalkozó monografikus feldolgozásokat.

A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az új eredmények és trendek érvényesítése és beépítése a történetírásba egyúttal azt is jelenti, hogy újra kell gondolnunk e két évszázad periodizációját; a hangsúlyt nem a függetlenségi mozgalmakra és felkelésekre, tehát a konfliktusokra, hanem éppen fordítva, az együttműködésre, a kooperációra, és ezek logikus előfeltételeire, a dinasztia és a magyar rendek kompromisszumaira kell helyezni. Ennek szellemében eljárva három fordulópont elkülönítését javasolja a 16–17. század magyar történelmét illetően; az első az 1526 utáni sorsdöntő évtize-

dek, a második, kevésbé markáns a bécsi békét (1606) követő negyed század, a harmadik pedig egy hosszabb, az 1670-es évektől az 1720-as évekig terjedő időszak. Ezek közül ő az első két fordulópont elemzésére és a kettő közti időszak tárgyalására vállalkozott; a *Bevezetés* utolsó alfejezetéből (1/e) azonban az is kiderül, hogy a szerző saját maga elé emelve korlátokat, csupán a hagyományosan királyi Magyarországnak nevezett országrész történetének bemutatására vállalkozott, véleménye szerint ugyanis a másik két országrész, illetve az országrészek kapcsolattrendjét legalább két további monográfiában kellene tárgyalni.

A második fejezet pillanatfelvétel a magyar királyságnak a mohácsi katasztrófát megelőző állapotáról; a szerző hangsúlyozza, hogy az oszmán birodalom támadása egy különleges összetett államot ért, amely alatt egy közigazgatásilag, nyelvi-leg, kulturálisan különböző fejlettségű és rangú területekből összeálló, összerakott államkonglomerátumot, „egy kisebb birodalmat” ért. Ez az összetettség nemcsak a magyar királyok titulusszámban, hanem fő méltóságviselőinek listájában is megmutatkozott. Ezzel az országgal összehasonlítva az oszmán birodalom egy sokkal nagyobb erőforrásokkal és hadipotenciállal rendelkező állam volt, amelynek egyértelmű célja a hódítás volt. A magyar királyság megszerzéséért jelentkező másik erő, egy az oszmántól képletében teljesen eltérő, de a magyar államéhoz sok tekintetben igen hasonló összetett állam volt, amelyet a szerző következetesen Habsburg Monarchiának hív. A két hatalmas ellenfélnek a Kárpát-medencében történő összecsapása a Magyar Királyságot az európai történelem centrumába emelte, és hagyta ott végig a 16. század folyamán.

A harmadik fejezet a 16. századi magyar történelem egyik legizgalmasabb és legnyugtalanabb periódusába kalauzolja el az olvasót. Két király alatt kitört a polgárháború, amelynek következménye az ország három részre szakadása lett. Az oszmán térhódítást Szapolyai „végzetes lépése” is megkönnyítette, amikor a vazallitást vállal-

va segítséget kért Szülejmantól, aki hódítási „bevett koreográfiája” szerint magyarországi uralmához, amelynek vége Magyarország teljes bekebelezése lett volna, „szájláncsinálót” keresett (62–63. és 66. oldalak). A változásoknak a könyv témája szempontjából legmesszeemenőbb következménye mindazonáltal a Magyar Királyság frontországává válása lett. Ennek kifejtésére a 6. fejezetben kerít sort a szerző.

A frontországává válás egyúttal azt is jelentette, hogy Bécs vált a Magyar Királyság második fővárosává (4. fejezet). A budai udvar megszűnt, illetve betagozódtott a Habsburgok bécsi udvarába, amely egyúttal egy új monarchia központja is lett. Uralkodója, I. Ferdinánd magyar király a nagy kiterjedésű, igen tarka terület megszervezése és megtartása érdekében mélyreható reformokat indított el, amelyekkel megvetette egy közép-európai nagyhatalom alapjait. Ez ugyanakkor a szerző véleménye szerint azt is jelentette, hogy a korábbi történetírásban kialakult véleménnyel ellentétben a Magyar Királyság nem lehet ütközőállam, mert a Habsburg Monarchia tényleges része lett, mégpedig igen előkelő helyet elfoglalva a birodalom belül.

Ezek a változások egy sor fontos következménnyel jártak a magyar vezető elit szempontjából; az 5. fejezetben részben már korábban publikált kutatási eredményeire támaszkodva Pálffy azt mutatja be, hogy a közhiedelemmel ellentétben, amely a nemzeti romantikus történetírás függetlenség-paradigmájából következett, a bécsi udvar nem zárkózott el a magyar arisztokráciától. Ezt nem is tehette, hisz szüksége volt fegyveres erejükre, tapasztalataikra, hely- és nyelvismeretükre, röviden a lojalitásukra. Az integrációra tehát megvolt a lehetőség, a magyar arisztokrácia azonban alig élt vele; ennek szerteágazó okai voltak, például igen költséges volt egy rezidenciát fenntartani a császárvárosban, azonkívül az állandó török betörések miatt nem maradhattak tartósan távol birtokaiktól. Nem segítették a beilleszkedést az idegen nyelvi környezet, az eltérő udvari szokások sem. Ez lehetett az oka annak,

hogy számuk az '50-es években nőtt csak meg. A növekedés oka a patronátusi rendszer feléledése volt; Oláh Miklós főkanclár vagy Várday Pál királyi helytartó igen sokat tett azért, hogy megerősödjenek a kapcsolatok a bécsi udvar prominens személyiségeivel, vagy akár az uralkodóval. A Bécsben, illetve Prágában élő magyar udvari emberek száma mindazonáltal hullámzó volt a következő fél évszázadban, alapvetően csökkenő tendenciát mutatva; ezt a 112. és 117. oldalon található 9. és 10. táblázatok érzékletesen mutatják. A végső csapást a Habsburg udvar Prágába költözése (1583) jelentette II. Rudolf császár alatt, amivel szinte elérhetetlen távolságba került; a főnemesség ekkor taktikát változtatva a Bécsben maradt főhercegek udvarában építette föl újra a kapcsolatrendszerét.

A magyar nemesség számára az egyik felemelkedési lehetőséget a Magyar Királyság védőbástya szerepének felerősödése jelentette. Az állandó háborús helyzet, és az a tény, hogy ennek következtében kiépült egy igen hosszú végvári rendszer, sok nemes számára kínálta a katonai karrier lehetőségét. Mindennek azonban ára is volt, Európa egyik legerősebb katonai szövetségében a legfelsőbb katonai pozíciókat nem magyarok töltötték be, bele kellett tehát nyugodni abba, hogy a legfontosabb királyi végvárak helyőrsége, illetve azok nagy része idegen parancsnokok alatt szolgáló idegen (főleg természetesen német) származású volt. Két táblázat mindazonáltal érzékletesen mutatja be, hogy a katonai szolgálat sok esetben előszobája volt valamely hagyományos magyar udvari főméltóság, illetve a bárói cím elnyerésének (17. és 18. táblázatok és a 166. és 169–172. oldalak), tehát a végső mérleg egyáltalán nem olyan negatív, mint ahogy a történetírói hagyomány egy része máig tartja.

A katonai mellett lehetőség nyílt hivatali karrierre is. De míg az előző esetben alapvetően a nemesi származásúak teheték ezt meg, a kiépülő pénzügyi-igazgatási rendszerben a polgári származásúak előtt is megnyílt a tér a társadalmi felemelke-

désre. Ez, pontosabban a mértéke új fejlemény volt, még akkor is, hogy ha ennek szintén meg kellett fizetni az árát. A Habsburg-központosítás a pénzügyi téren volt a legsikeresebb, mivel a királyság jövedelmeinek kezelése végső soron a különböző ausztriai kamarák kezében összpontosult, bár a döntéselőkészítésben a magyar kamarák, már csak a technikai nehézségek miatt is, továbbra is megkerülhetetlenek maradtak. A végvárrendszer fenntartásának költsége azonban nemcsak a magyarországi bevételeket haladta meg, hanem a monarchia bevételeit is; a különbözetet birodalmi segélyekből és kölcsönökből finanszírozták. Ezt a tényt a szerző azért tartja fontosnak hangsúlyozni, mert a közhiedelemmel ellentétben a magyar és idegen katonaság fizetelenségének okai nem a magyargyűlölet, hanem a pénzügyi finanszírozás nehézségei voltak.

Míg az előző fejezet arra világított rá, hogy Magyarország a Habsburg Monarchia meghatározó jövedelemforrása volt, a 8. fejezet ennek az összetételére világít rá. Az élelmiszerben gazdag ország nemcsak a Monarchia, hanem Közép-Európa éléskamrája volt, meghatározó szerepet játszott a kontinens gazdasági vérkeringésében. Ez az oka annak, hogy a szétdarabolódás ellenére a gazdasági kapcsolatok megmaradtak az országrészek között, sőt ezzel magyarázható, hogy a század utolsó harmadára esett a magyarországi tőkés vállalkozások virágkora, amelyre a századvég hosszú háborúja mért súlyos csapást. Az egykori háborúzó felek gazdasági érdeke azonban azt követelte, hogy ezek a kapcsolatok helyreálljanak, ami arra világít rá, hogy Magyarország az európai gazdasági vérkeringésben nélkülözhetetlen szerepet játszott.

A 9. és 10. fejezet a szuverenitás intézményeivel és szimbólumaival foglalkozik. Hogy a szerző számára milyen jelentőséggel bír a téma, jelzi, hogy a 9. a monográfia leghosszabb, több mint 70 oldalra rúgó fejezete, amelyben hosszan foglalkozik Magyarország megváltozott jogi helyzetével, illetve a Habsburg uralkodók és a magyar rendek közti viszony alakulásával.

Ennek kapcsán hangsúlyozza, hogy abszolutizmusról nem beszélhetünk (ezt a kifejezést egyébként, amint arra a szerző is utal, a legújabb nemzetközi szakirodalom is egyre kevésbé használja), mert bár az ország szuverenitása sérült, amennyiben megszűnt a budai

királyi udvar, az ország jogilag egy nagyobb birodalmi egység részévé vált, és például a legfontosabb méltóságot, a nádori posztot is sikerült az uralkodóknak évtizedekig betöltetlenül hagyni, a Magyar Tanács, illetve a legfontosabb rendi intézmények, mint például a vármegyék, illetve az országgyűlés zavaratlanul működtek tovább. A szuverenitás legfontosabb szimbóluma, mintegy kifejeződése mindazonáltal a szabad királyválasztó jog volt, amelyet a Habsburgoknak szintén nem sikerült kikapcsolniuk, és kénytelenek voltak, még ha formálisan is, de megtartani. Magyarország tehát választói monarchia (Wahlmonarchie) maradt. Mindez arra világít rá a szerző szerint, hogy az uralkodó és a rendek kapcsolata nem írható le maradéktalanul egy duális viszonyrendszerben, amint a hagyományos történetírás véli, mert ez a kapcsolatrendszer, amint az osztrák, német és cseh kutatások is igazolták, a Monarchia egyéb területein ennél sokrétebb volt. Pálffy ezért különbö-

ző identitásokról és lojalitásokról beszél, amelyekbe egyszerre fért bele az uralkodóhoz fűződő lojalitás, ugyanakkor a rendi jogok sokszor erőteljes és erőszakos védelme. Ebbe a viszonyrendszerbe helyezendők gondolja Bocskai és Bethlen Gábor

mozgalmát, amelyeket szerinte nem tekinthetünk a független Magyarországért folytatott küzdelemnek, mert az tulajdonképpen a királyi Magyarország rendjeinek küzdelme volt a jogaiért.

A következő fejezet ennek a viszonyrendszernek a szimbolikus megnyilvánulásaiával foglalkozik; míg a 9. fejezet összefoglalása a Habsburgok legőnállóbb országaként, addig a 10. a Monarchia második országaként aposztrofálja a Magyar Királyságot. A titulátúra, a koronázások alkalmával használt címek, címerek, zászlók, vagy akár a koronázási lakoma ülésrendje a ceremóniák és gesztusok nyelvén fejezi ki, hogy mennyire fontos tényezője maradt a magyar nemesség és az ország a Habsburg Birodalomnak.

Mert bár a legfontosabb cím és tisztség a császári volt, és bár a magyar nemességnek bele kellett nyugodnia, hogy a Habsburg-udvar a Jagellóknál ridegebb és zártabb burgundi-spanyol etikettet követi, ennek következményeként pedig helyet kellett adnia a biro-

Az állandó háborús helyzet, és az a tény, hogy ennek következtében kiépült egy igen hosszú végvári rendszer, sok nemes számára kínálta a katonai karrier lehetőségét. Mindennek azonban ára is volt, Európa egyik legerősebb katonai szövetségében a legfelsőbb katonai pozíciókat nem magyarok töltötték be, bele kellett tehát nyugodni abba, hogy a legfontosabb királyi végvárok helyőrsége, illetve azok nagy része idegen parancsnokok alatt szolgáló idegen (főleg természetesen német) származású volt. Két táblázat mindazonáltal érzékletesen mutatja be, hogy a katonai szolgálat sok esetben előszobája volt valamely hagyományos magyar udvari főméltóság, illetve a bárói cím elnyerésének (17. és 18. táblázatok és a 166. és 169–172. oldalak), tehát a végső mérleg egyáltalán nem olyan negatív, mint ahogy a történetírói hagyomány egy része máig tartja.

dalmi méltóságoknak és az idegen nemesiségnek is, a koronázási rend, illetve a lakomákon való részvétel mégis jelezte a többi társországhoz képest a magyar korona kiemelt szerepét. A mondandót a szerző szokásához híven itt is szemléletes táblázatok illusztrálják (26., 27., 28., 29. táblázatok). Itt kell hangsúlyozni, hogy a fejezet megírásában a szerző olyan forráscsoportot használt fel, amelyre a modern magyar történetírás szinte semmilyen figyelmet nem fordított.

A kötet utolsó előtti fejezete, mint említettem, lazábban kapcsolódik a monográfia témájához. A 11. fejezet, amelyben a Bocskai-felkelés történetéről olvashatunk, több szempontból is lezárja a korszakot; egyrészt sor kerül az első fegyveres mozgalomra a Habsburg Monarchián belül, másrészt lezajlik egy hatalmi átrendeződés, amely egyúttal a Habsburg-központosítás (bár az összegzés az eddigi szóhasználatnál ellentétben abszolutizmust ír) korlátait is megmutatta. Az események részletes elemzése arról győzte meg a szerzőt, hogy helytelen Bocskai-szabadságharcról vagy akár függetlenségi harcról beszélni, közelebb járunk az igazsághoz, ha mozgalomról (pontosabban mozgalmakról) vagy felkelésről beszélünk. Ráadásul a szembenálló oldalakon elhelyezkedő magyar világi és egyházi elit, legalábbis a statisztika (30/a–c. táblázatok) ezt mutatja, egyáltalán nem állt teljes egészében Bocskai mellé. Ennek alapján tehát négyféle mozgalmat különíthetünk el, amelyeket a különböző hatalmi és társadalmi érdekcsoportok artikuláltak. Jószerevel egyetlen közös pontjuk akadt, Bocskai István személye, ezért konklúzióként Pálffy szerint sokkal jogosultabb Bocskai-felkelésről – egyébként a magyar történetírás mérvadó vonulata ezt az álláspontot képviseli most is – vagy Bocskai István mozgalmáról beszélni. Ez azonban

nem változtatott azon a tényen, hogy a Habsburg monarchiára jellemző erős centralizáció – erős rendiség képlete alapján véve érvényben maradt.

Az utolsó, 12. fejezet – ki-ki döntse el, hogy a fejezetek száma véletlenül esik egybe egy nagyobb kronológiai egység, az év hónapjainak számával – tulajdonképpen az összefoglalás(ok) összefoglalása. A szerző újra végigveszi az által megtárgyalt fejezeteket és fő témákat, ez alkalmat teremt arra, hogy két újabb táblázatban vizualizálva egyrészt megvonja – néha előretekintve egészen a 20. századig – a 16. század mérlegét (31. táblázat), másrészt hogy egy szemléletes ábrában összefoglalja a Magyar Királyság igazgatását és berendezkedését a 16. század utolsó harmadában (4. ábra), amikorra tehát kiépült a Habsburg Monarchia rendszere.

A monográfia végén a bőség zavarával küzd az olvasó; a szerző által átnézett levéltári fondok, kiadott források, illetve a szakirodalom majdnem százoldalnyi (!) helyet foglal el (426–516). A könnyebb áttekinthetőség végett külön található a táblázatok, ábrák, térképek és képek jegyzéke, amelyet név- és helynévmutató, illetve a legvégén maguk a színes térképek és képek követnek.

Pálffy Géza munkája hatalmas vállalkozás, amelynek során óriási kiadott és kiadatlan anyagot megmozgatva, szakirodalmat elolvasva markáns képet rajzol a Magyar Királyság általa elképzelt 16. századáról.

Pálffy Géza (2010): *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest. 564 o.

Kruppa Tamás

SZTE, Juhász Gyula Pedagógusképző Kar